

BO 12-087
Augustus 2012

Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie

Archeologisch bureauonderzoek

**Plangebied IJburg fase 1, actualisatie 3
Stadsdeel Oost**
BO 12-087 Amsterdam 2012

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Rijk	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie	9
3.1 Geomorfologie en bodem	9
3.2 Historie algemeen	9
3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied	10
3.3.1 Ontstaan waterwegen	10
3.3.2 Het IJ als handelsroute	10
3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied	12
3.4.1 Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW)	12
3.4.2 Archeologische Monumentenkaart en Cultuurhistorische Waardenkaart	13
3.4.3 Vindplaatsen in de omgeving van het plangebied	14
3.4.4 Bodemopbouw	16
3.5 Conclusie: verwachtingsmodel	17
4 Archeologische verwachtingskaart	18
5 Archeologische beleidskaart	20
Conclusie	22
Bronnen	23
Appendix I: Beleidsvarianten	24

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Amsterdam een actualisatie uitgevoerd van plangebied IJburg fase 1 (archeologisch bureauonderzoek 10-116 en de actualisaties 11-056 en 12-009). Dit is bedoeld om een beeld te krijgen van de ondergrondse cultuurhistorische waarden die in het plangebied aanwezig kunnen zijn. Een dergelijk bureauonderzoek past binnen de verplichting van gemeenten om conform de Monumentenwet beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq documentatie van die overblijfselen bij bouwontwikkeling.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch-topografische ontwikkeling van de zuidelijke IJ-oever en het bijbehorende Amsterdamse havengebied aan het IJ vanaf de Late Middeleeuwen tot in de 20ste eeuw. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen in de directe omgeving van het plangebied. De historische en archeologische informatie over de ruimtelijk topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen.

De archeologische verwachtingskaart (p. 19-20) telt één zone met een lage verwachting. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld die de beleidsregels en maatregelen specificeert voor de vereiste archeologische monumentenzorg. De beleidskaart maakt onderscheid in twee beleidszones (p. 21-22). Hiervoor is gespecificeerd of wanneer archeologisch veldonderzoek nodig is in de bouwplanontwikkeling.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld moet worden zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

In opdracht van Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Amsterdam heeft BMA een actualisatie uitgevoerd van archeologisch bureauonderzoek 12-087, ten behoeve van het bestemmingsplan IJburg fase 1, Stadsdeel Oost.

Met het bureauonderzoek wordt een overzicht gegeven van bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Hierbij is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante publicaties en archiefbronnen in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen in het plangebied. Deze informatie is samengevat in een archeologisch verwachtingsmodel waarmee tenslotte beleidsregels voor erfgoedzorg worden vastgelegd ten behoeve van het bestemmingsplan.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van het plangebied (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) die inzichtelijk maakt of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

1 Administratieve gegevens plangebied

Het plangebied IJburg fase 1 bestaat voor het grootste deel uit het IJ en voor een kleiner deel uit het Steiger- en Haveneiland van IJburg.

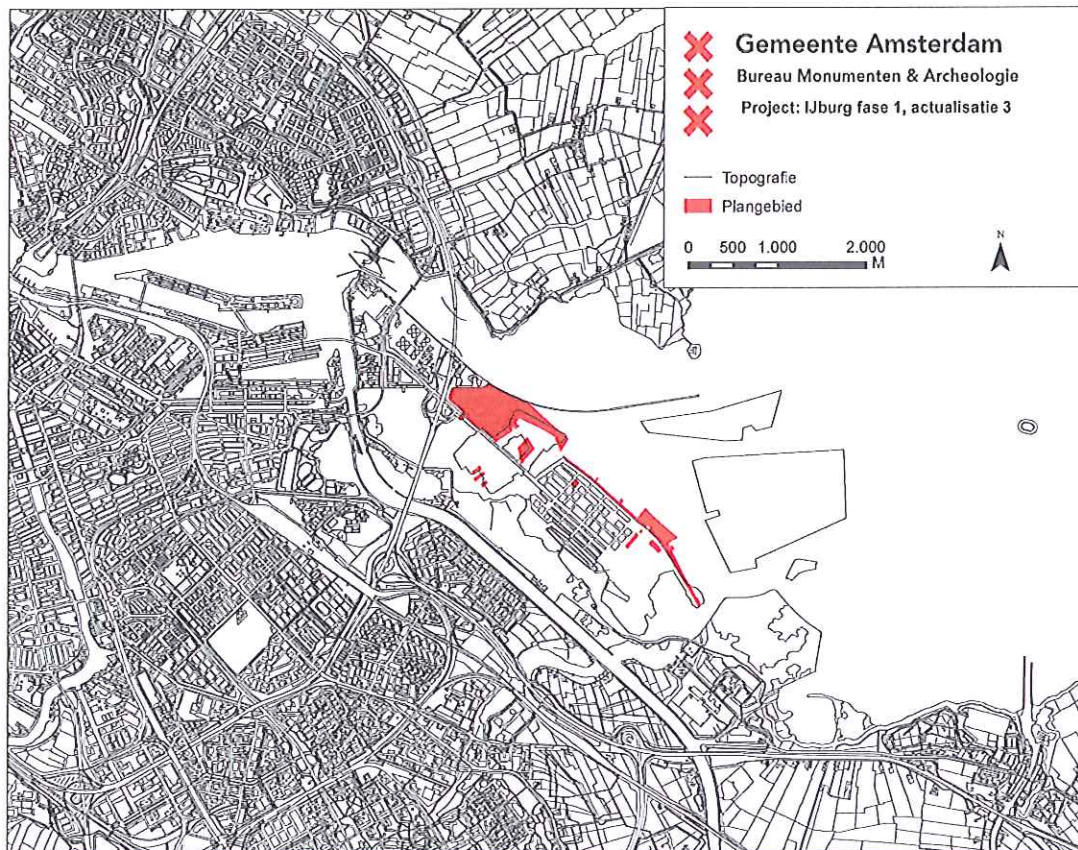
1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Amsterdam
Contactpersoon De heer M. Niewold
Adres Postbus 1104
Postcode / plaats 1000 BC Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25G
ARCHIS meldingsnr:	53028	ARCHIS afmeldingsnr:	42730
X-coördinaat N	127.217	Y-coördinaat N	486.903
X-coördinaat W	126.781	Y-coördinaat W	486.813
X-coördinaat ZO	129.685	Y-coördinaat ZO	484.356

Locatie

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor optimale integratie van de archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk o.a. de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast.

2.2 Rijk

Om het bewustzijn van het Europese erfgoed te vergroten hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Een van de voorwaarden om dit te bereiken is dat het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beschikbaar blijft.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (*in situ*) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of planaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.¹ Ook bevat de Monumentenwet een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zgn. meldingsplicht).²

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten gebruikt de provincie Noord-Holland de structuurvisie, de leidraad landschap en Cultuurhistorie en de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW).³ Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie in acht te nemen. Op de CHW zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben. Naast de CHW beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis.

¹ Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde (art. 1 Monumentenwet)

² Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988

³ Provincie Noord-Holland, 2010

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.⁴ Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die BMA heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsgunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de of 20ste eeuwse ophogingen (Appendix: beleidsvarianten). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de uitvoering van archeologisch onderzoek is door het ministerie van OCW de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, een Archeologische Opgraving (AO) en een Archeologische Begeleiding (Appendix: stroomschema).

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Een archeologische begeleiding houdt in dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

⁴ BMA, 2005

3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie

3.1 Geomorfologie en bodem

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam wordt in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holoceen. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v. Chr.). Er heerste een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek: het zogenaamde Hollandveen. Deze veenlaag bevindt zich in de huidige ondergrond tussen gemiddeld 5 m en 2 m ± NAP en loopt plaatselijk door tot 0 m NAP.

Het natuurlijke landschap werd door middel van grootschalige veenontginningen vanaf de 11de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Bij de ontginning van het landschap speelde de waterhuishouding een cruciale rol. Tegelijkertijd met de veenontginningen begon ook de aanleg van dijken en later in de 17de en 18de eeuw volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

De vroegste bewoning van Amsterdam dateert, voor zover nu archeologisch bekend, uit de 12de eeuw. Rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn oudere vindplaatsen aanwezig met bewoningssporen die teruggaan tot in de Bronstijd (ca. 2.000 - 800 v. Chr.).

De eerste bebouwing ontwikkelde zich in de 12de en 13de eeuw aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling als verdedigingswerk die in het laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) verschenen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een gebastioneerde aarden wal ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië, voorzien van elf bolwerken. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ werden de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg gerealiseerd. De nieuwe bakstenen stadswal (met in totaal 26 bolwerken) volgde met zijn gracht het tracé van de huidige Singelgracht.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht verrezen naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen; bebouwing van de Baarsjes, Zuid en West in de jaren twintig en dertig, het door nieuwbouw aaneengroeien van voormalige dijkdorpen in Amsterdam Noord, de wederopbouw wijken aan de westzijde van de stad (de Westelijke Tuinsteden) en de bebouwing van de voormalige Bijlmermeer in de jaren zestig en zeventig. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ.

3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied

Voor de historisch-topografische analyse zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt, waaronder de kaart van Beeldsnijder uit 1575, de Topografische Militaire Kaart uit 1854 en een recente reconstructie van de voormalige kustlijn van het IJ afkomstig uit de dissertatie van C. de Bont (afb. 2).

2 Reconstructie van de voormalige kustlijn van het IJ. Grote delen van het voormalige land (donkerblauwe zones) zijn in de middeleeuwen door stormvloed(en) verdwenen. Het plangebied is rood gearceerd (naar Bont 2008)⁵

3.3.1 Ontstaan waterwegen

Het plangebied IJburg fase 1 ligt in de Diemer Buitenpolder en deels in het IJ. Dit grote binnenwater ontstond als gevolg erosie van het veen door diverse stormvloed(en) in 12de eeuw waarbij de veenstroom zich verbreedde. Het IJ vormde een verbinding tussen het stroomgebied van de rivier de Amstel en het Almere (het latere IJsselmeer). Aangezien het Almere toen ook in directe verbinding kwam te staan met de Noordzee was er ook getijdenwerking in het IJ (afb. 2).

3.3.2 Het IJ als handelsroute

Als gevolg van politieke en economische onrust verschoof in de loop van de 13de eeuw de handelsroute van de Hanzesteden. Men koos vanaf die tijd voor de Hollandse wateren, waardoor het IJ druk bevaren werd.⁶ De voornoemde landschappelijke veranderingen gepaard met de sociaal-politieke ontwikkelingen zorgden ervoor dat Amsterdam kon uitgroeien tot een knooppunt van handelswegen. Vanaf de Middeleeuwen, maar met name vanaf de 16de eeuw, ontwikkelde de stad zich tot maritieme metropool.

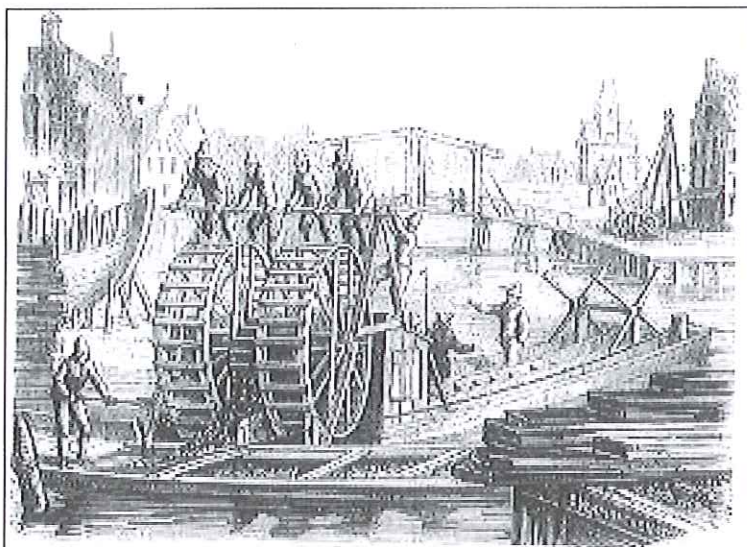
Een voortdurend punt van zorg was het langzaam dichtslibben van het IJ waardoor de toegang van de haven werd bedreigd. Door de directe verbinding met de Zuiderzee kende het IJ getijden. Tijdens de sterke vloedstroom werden meer sedimenten afgezet dan dat tijdens de minder sterkere stroom bij eb werden afgevoerd. Hierdoor bleven de sedimenten liggen.⁷ Het IJ werd toegankelijk gehouden door te baggeren met moddermolens. Deze innovatie van Joost Jansz. Beeldsnijder uit 1575 bestond uit twee

⁵ Bont 2008

⁶ Ketner 1944

⁷ Aardse en de Leeuw 2009

pontons met daartussen een lopende band waarmee bagger werd opgehaald. De eerdere molens werden door vier man aangedreven (afb. 4).⁸

4 Een moddermolen door mankracht aangedreven (Heiningen, 1991)

Dezelfde ingenieur ontwierp schepen waarmee wrakken gelicht konden worden. Op zijn kaart van het Amstelland uit 1575 staan in het IJ ten oosten van de stad wrakken aangegeven, die drie jaar na het vervaardigen van de kaart (ca. 1578-1590) gelicht (afb. 5).⁹ Deze kaart is een sterke historische aanwijzing dat in de bodem van het IJ scheepswrakken kunnen voorkomen. Dit vermoeden werd onlangs bevestigd door de ontdekking in 2007 van de resten van een waterschip uit circa 1600 tijdens baggerwerkzaamheden op de vaarroute Amsterdam-Lemmer ter hoogte van het plangebied (zie § 3.4.3).

Vanaf de tweede helft van de 17de eeuw daalde het aantal schepen dat Amsterdam aandeed. De zeeschepen op weg naar Amsterdam moesten om ondiepten in de Zuiderzee, te kunnen passeren hun lading over brengen op kleinere schepen zoals lichters. De ondiepte bij Pampus was echter zo hinderlijk dat het voor grote schepen niet mogelijk was deze te passeren. Oost-Indiëvaarders en schepen van de Admiraliteit kwamen hier dikwijls vast te zitten. Met behulp van de in 1688 ontworpen scheepskamelen¹⁰ konden de grote koopvaardij- en marineschepen alsnog over Pampus gesleept worden.¹¹

De verlanding van de haven en de afnemende waterdiepte bij Pampus leidden uiteindelijk in de 19de eeuw tot de aanleg van andere alternatieve vaarroutes, waaronder het pas in 1952 geopende Amsterdam-Rijnkanaal.¹² In 1869 werd besloten om het havenfront af te sluiten. Met de opening van het Noordzeekanaal in 1876 was een kortere verbinding naar de Noordzee via de westzijde van Amsterdam gerealiseerd. In het oosten werd het verbinding tussen het IJ en de Zuiderzee afgesloten door de Oranjesluizen (aangelegd tussen 1865-1872) en ontstonden het Binnen- en het Buiten-IJ.¹³ De oostelijke vaarroute wordt sindsdien voornamelijk benut door schippers op de Zuiderzee (het huidige IJsselmeer).

⁸ Misset 2009

⁹ Hofman 1978, 26-27

¹⁰ Een drijvend dok, bestaande uit twee helften die aan weerszijden van de scheepsrump werden bevestigd en vervolgens werden leeggepompt, zodat het schip omhoog kwam en over de ondiepten gesleept kon worden

¹¹ Misset 2009

¹² Het oorspronkelijke ontwerp dateert al uit de 19de eeuw

¹³ Heijdra 1993

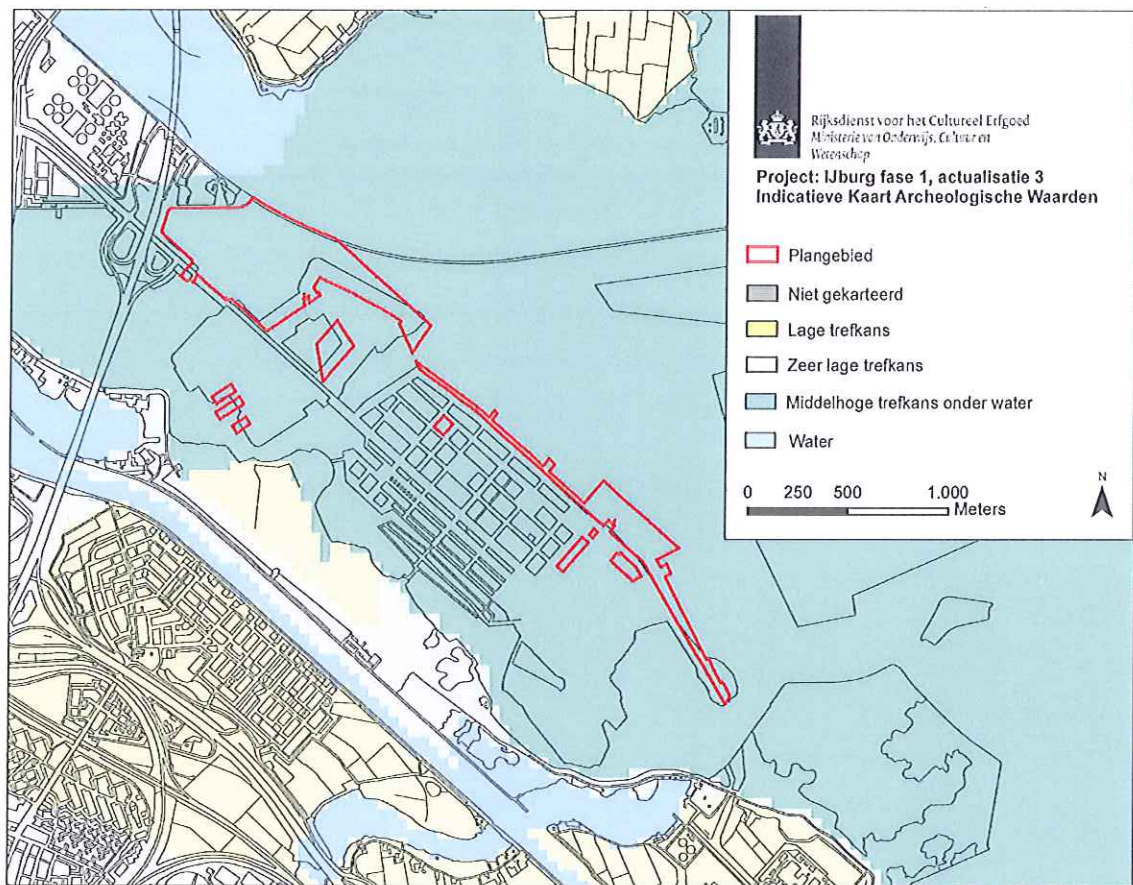
5 Detail van de kaart van Noord-Holland van Joost Jansz. Beeldsnijder uit 1575

3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied

3.4.1 Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW)

De IKAW (afb. 7) is een archeologische verwachtingskaart die is gebaseerd op archeologische indicaties in combinatie met de Bodemkaart van Nederland.¹⁴ Binnen het plangebied geeft de IKAW één verwachtingszones aan, de zogenaamde Middelhoge trefkans onder water. Gegevens over de kwaliteit van eventuele archeologische resten of bekende vindplaatsen ontbreken. Daarom biedt de kaart een weinig gedetailleerd beeld en is het minder bruikbaar voor nadere invulling van de verwachting. Voor beleidsvaststelling is een nadere precisering van het kaartbeeld nodig.

¹⁴ Deeben 2005-2008

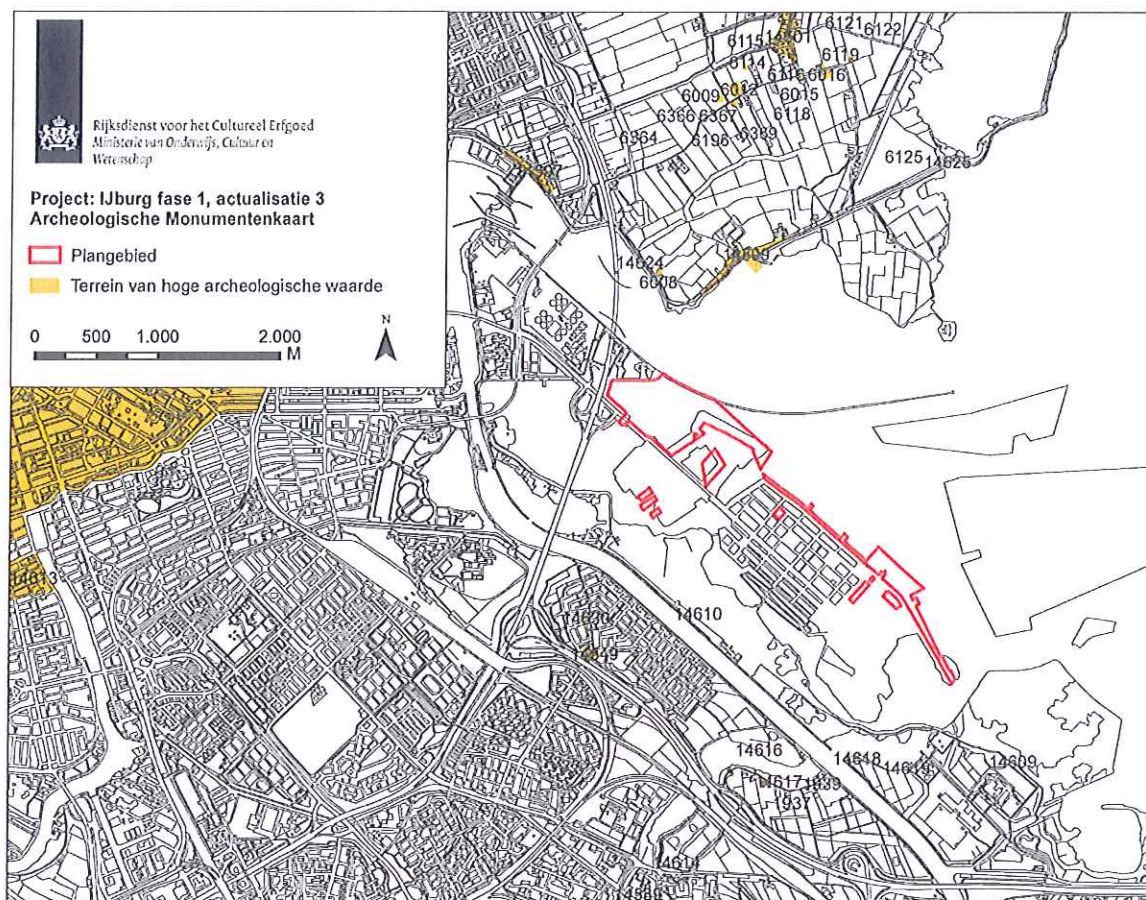

7 Het plangebied IJburg fase 1 op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW).¹⁵ Binnen het plangebied geldt onder water een middelhoge trefkans op scheepsvondsten (groen)

3.4.2 Archeologische Monumentenkaart en Cultuurhistorische Waardenkaart

Binnen het plangebied zijn geen wettelijk beschermde archeologische monumenten aangewezen. Ook liggen binnen het plangebied volgens de Archeologische Monumentenkaart en de provinciale Cultuurhistorische Waardenkaart geen zones met een archeologische waardering (afb. 8). Het verwachtingsbeeld van de AMK en CHW is evenals dat van de IKAW in paragraaf 3.4.1 algemeen van aard en dient in het kader van de planvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt daarom uit de historisch-topografische analyse in de vorige paragrafen.

¹⁵ Rijksdienst Cultureel Erfgoed, juli 2010

8 Het plangebied IJburg fase 1 (rood omlijnd) op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK: Rijksdienst Cultureel Erfgoed, juli 2010). Binnen het plangebied ligt een terrein van archeologische waarde, de Diemerzeedijk (geel: monumentnummer 14610). De Cultuurhistorische Waardenkaart van de Provincie Noord-Holland (CHW) komt overeen met het kaartbeeld van de AMK

3.4.3 Vindplaatsen in de omgeving van het plangebied

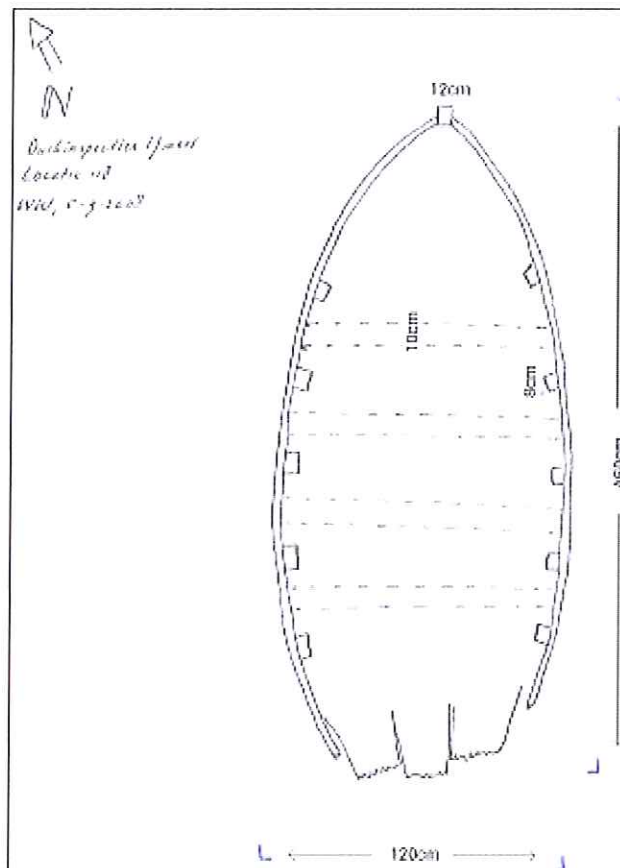
In het plangebied is tot op heden geen archeologisch veldonderzoek uitgevoerd. Wel zijn in de omgeving van het plangebied meerdere waarnemingen en archeologische onderzoeken uitgevoerd (afb. 11). De vondsten en structuren die op deze vindplaatsen werden gedocumenteerd vormen een graadmeter voor het archeologisch potentieel van het plangebied. De relevante vindplaatsen worden hieronder kort beschreven.

IJburg fase 2 (IJB2)

Voor de aanleg van de eilanden van IJburg fase 2 is in juli 2008 door Archeomare Periplus een side scan sonar onderzoek uitgevoerd. Uit dit onderzoek is gebleken dat 17 locaties een archeologische verwachting hadden. Drie daarvan betroffen vrijwel zeker een scheepswrak. Vier andere locaties bevatten mogelijk resten van scheepswrakken.¹⁶ Daarom is in september van hetzelfde jaar een duikinspectie gedaan. Hieruit bleek dat slechts een locatie (nummer 118) uit het vooronderzoek een scheepswrak betrof. Het ging om een klein vaartuig. Gedacht moet worden aan een roeiboort of bijboot van een groter schip (afb. 9). De andere twee locaties betroffen puinstort, en schelpenbank en een ijzeren sloepje. Tijdens de onderzoeken is alleen het bodemoppervlak geanalyseerd. Er is geen onderzoek gedaan met bodempenetrerende technieken naar eventueel begraven objecten.¹⁷

¹⁶ Brenk, Boom en Waldus 2008

¹⁷ Brenk en Waldus 2008

9 Schets van het wrak aangetroffen tijdens duikonderzoek IJburg fase 2 (Brenk en Waldus 2008)

Vaargeul Amsterdam-Lemmer (IJB1)

Op 16 mei 2007 is een historisch scheepswrak ontdekt bij baggerwerkzaamheden in de gemeentelijke wateren van het Buiten IJ in de vaargeul Amsterdam-Lemmer tussen de IJdoornpolder en IJburg (afb. 10). Het scheepswrak (18,3 m lang en 4,8 m breed) bevond zich op 4,8 m diepte. Het betrof een waterschip uit het einde van de 16de eeuw. Oorspronkelijk waren deze schepen bedoeld voor de visserij. De schepen waren uitgerust met een waterhoudend compartiment, de zogenaamde bun. Hierdoor was het mogelijk de visvangst levend te transporteren naar de afzetmarkt. In het scheepswrak was de bun gevuld met visresten van o.a. bot en baars. Verder zijn nog enkele vondsten gedaan van de scheepsinventaris zoals netvervaarders en visloodjes. Daarnaast is nog een hoeveelheid ballaststenen gevonden. De vondst van een munt uit 1596 toont aan dat het schip rond 1600 is vergaan. Op 2 maart 2010 is het scheepswrak voor nader onderzoek op een secundaire plaats ten zuiden van de strekdam langs de vaargeul geborgen.¹⁸

¹⁸ Waldus 2010

10 Wrak van een waterschip uit de 16de eeuw, ontdekt bij de aanleg van de vaargeul Amsterdam - Lemmer

Zuidelijke IJmeer Kust (ZIK)

In november 2008 is voor het plangebied Zuidelijke IJmeerkust een side scan sonar onderzoek uitgevoerd. Tijdens dit onderzoek, zijn 21 sonarcontacten waargenomen, waarvan drie met een archeologische verwachting. Twee van deze posities zijn geïnterpreteerd als vermoedelijke scheepswrakken. De derde betrof een onbekende begraven structuur. De overige sonarcontacten betroffen recente voorwerpen, waaronder kabels en autobanden, en bodemverstoringen.¹⁹

3.4.4 Bodemopbouw

Wat de bodemopbouw van het plangebied betreft moet onderscheid worden gemaakt tussen de (voormalige) IJbodem en het zandige ophoogpakket van het Haven- en Steigereiland.

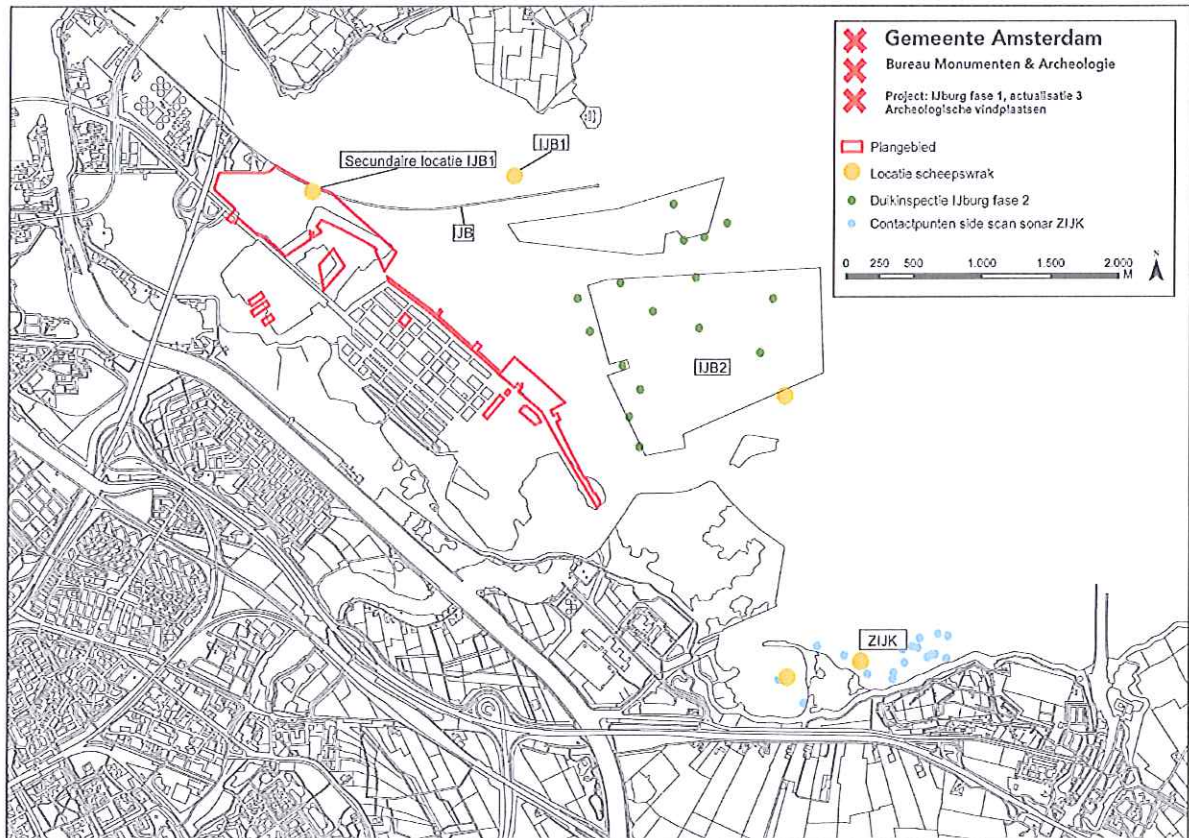
Op grond van geotechnisch onderzoek ter plaatse van het Zeeburgereiland is te verwachten dat de oorspronkelijke IJbodem onder het Haveneiland en Steigereiland hoogstwaarschijnlijk door het ophoogzand is weggedrukt tot mogelijk een diepte van 8 ÷ NAP.²⁰ Eventuele archeologische sporen bevinden zich daar dan vanaf circa 8 m ÷ NAP.

De archeologische onderwater verkenning in het kader van IJburg fase 2 hebben uitgewezen dat de bovenkant van de IJmeerbodem tussen 2,4 m en 2,9 m ÷ NAP ligt.²¹ Vanaf deze diepte kunnen ook archeologische resten voorkomen.

¹⁹ Brenk, Van Mierlo en Waldus 2008

²⁰ De onderzijde van de sliblaag van het Zeeburgereiland ligt tussen 8 en 10 m ÷ NAP

²¹ Brenk en Waldus 2008, 12

11 Overzicht van de bekende vindplaatsen en archeologische verkenningen in de omgeving van het plangebied

3.5 Conclusie: verwachtingsmodel

Op basis van bovenstaande inventarisatie zijn binnen het plangebied IJburg fase 1 materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de gebruiksgeschiedenis als maritiem gebied vanaf de 12de tot de 20ste eeuw.

Ter plaatse van de open delen van het IJmeer kunnen resten aanwezig zijn van verdronken landschappen. Ook zijn hier obstakels te verwachten die verband houden met scheepvaartactiviteiten, waaronder scheepswrakken en in het water gevallen voorwerpen. In principe hebben dergelijke resten een wijde verspreiding. De enige samenhangende structuren zijn scheepswrakken, maar dit zijn geïsoleerde vindplaatsen met een lage trefkans. De archeologische verwachting is daarom laag.

Het is aannemelijk dat ter plaatse van het Haven- en Steigereiland de oorspronkelijke IJbodem is samengedrukt, waardoor het bodemarchief schade heeft ondervonden. Dit betekent dat hier geen archeologische overblijfselen meer aanwezig zijn.

4 Archeologische verwachtingskaart

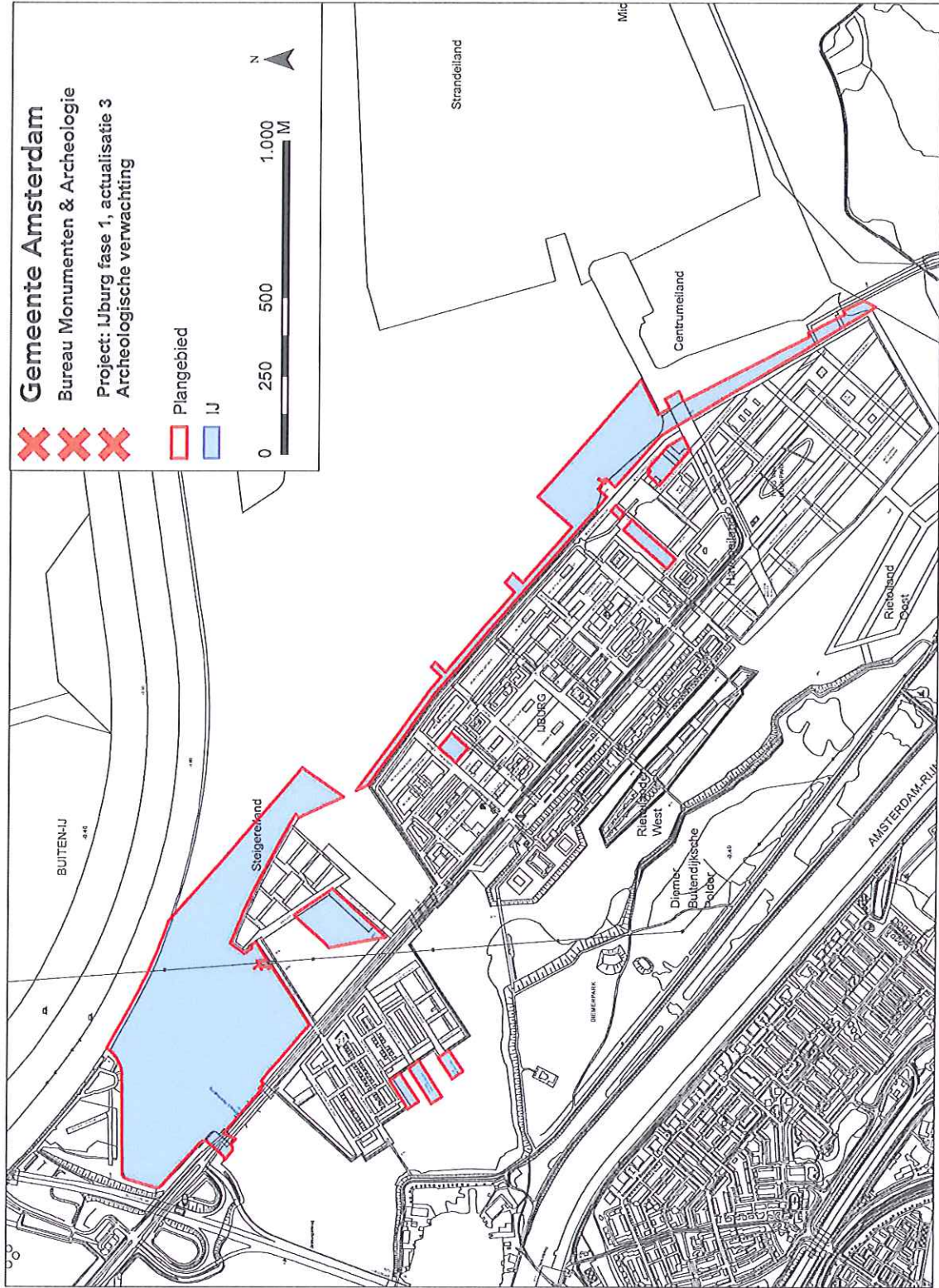
Op basis van de historisch-topografische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen plangebied IJburg fase 1 materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de bewoningsgeschiedenis en de historische scheepvaart vanaf de 12de eeuw tot en met de 20ste eeuw. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. Dit leidt tot een verwachtingskaart van archeologische materiële neerslag voor het plangebied.

Het plangebied telt één verwachtingszone:

 Zone: IJ

Archeologische verwachting: laag

In de bedding van de IJ-bodem zijn scheepsresten of andere verzonken overblijfselen te verwachten die verband houden met de historische scheepvaart, vanaf de 12de eeuw en mogelijk vroeger. Ook kunnen hier resten van verzonken landschappen aanwezig zijn en losse vondsten, afval en gedumpt materiaal die in de bedding zijn weggezonden. Tenslotte kan de ondergrond op grotere diepte (12 m ÷ NAP) prehistorische overblijfselen bevatten. Dergelijke overblijfselen hebben geen samenhang en hebben een wijde verspreiding. De enige samenhangende structuren zijn scheepswrakken, maar dit zijn geïsoleerde vindplaatsen met een lage trefkans. De archeologische verwachting is daarom laag. Ter plaatse van het Haven- en Steigereiland wordt de lage verwachting bijgesteld naar een negatieve verwachting.

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidskaart van het plangebied IJburg fase 1 is bedoeld als een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop een zone met bijbehorende specifieke beleidsmaatregelen (Appendix I: beleidsvarianten).

Het plangebied telt twee beleidszones:

Beleidsvariant 9

Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m².

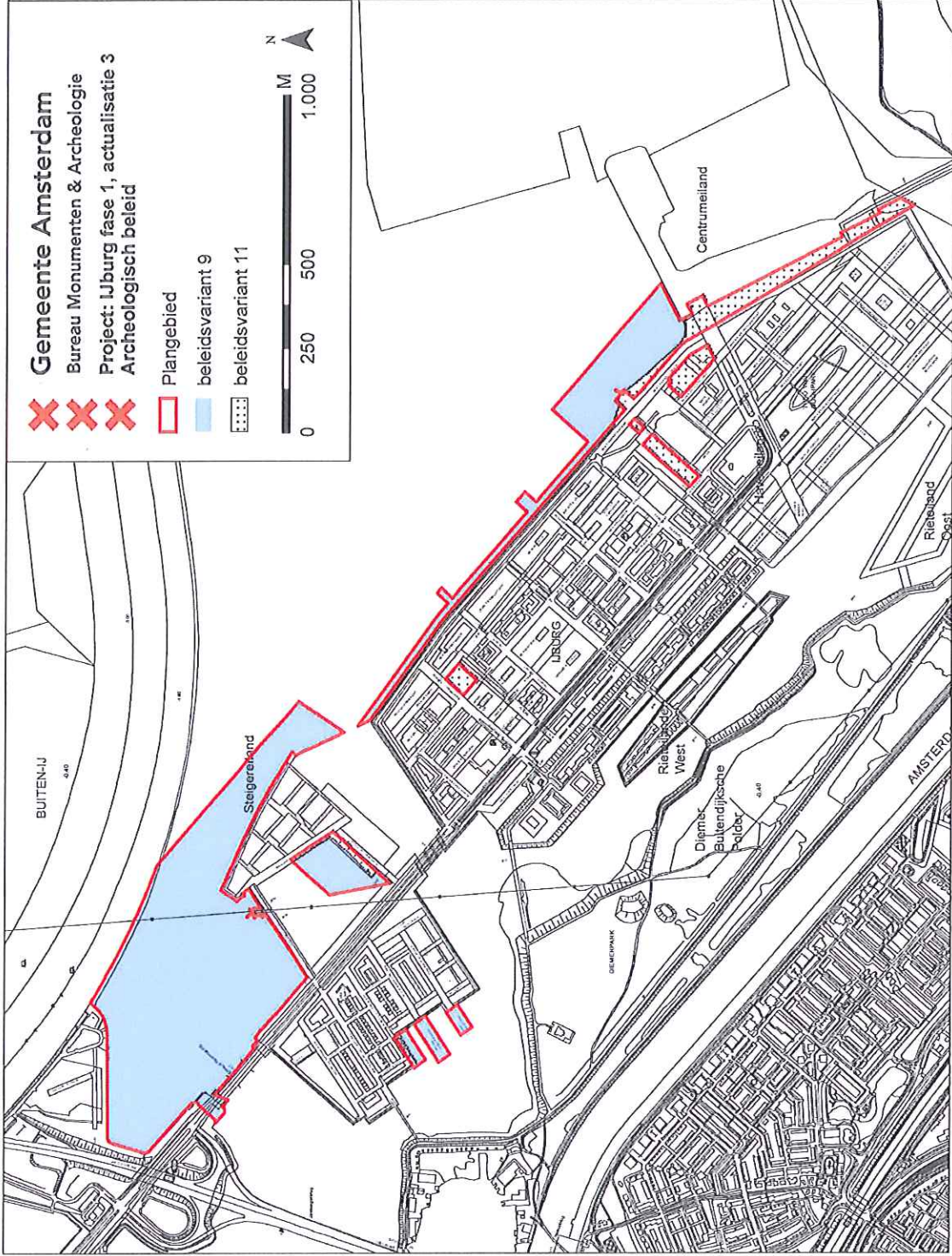

Beleidsvariant 11

Vrijstelling van archeologisch veldonderzoek geldt in alle gevallen.

Voor de uitvoering van archeologisch veldonderzoek, zoals een Archeologische Begeleiding (AB), een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) of een Archeologische Opgraving (AO), is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist.

Voor het gehele plangebied geldt dat ook in geval geen archeologisch veldonderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan vijftig jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij de gemeente aangemeld dienen te worden, zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd in het kader van het bestemmingsplan IJburg fase 1. Aan de hand van de archeologische verwachting (p. 18-19) is een beleidskaart (p. 20-21) opgesteld waarin twee beleidszones worden onderscheiden. Voor de eerste beleidszone geldt een uitzondering van archeologisch veldwerk bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 10.000 m². Voor de tweede beleidszone geldt uitzondering van vervolgonderzoek in alle gevallen.

Voor de uitvoering van elk archeologisch veldwerk, zoals een Archeologische Begeleiding (AB), een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) of een Archeologische Opgraving (AO), is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het PvE is onderdeel van de bouwprocedure. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld moet worden zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS): <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>
Cultuur Historische Waardenkaart provincie Noord-Holland: <http://chw.noord-holland.nl>
Dienst Milieu en Bouwtoezicht Amsterdam:
Stadsarchief Amsterdam (SAA): <http://beeldbank.amsterdam.nl>

Literatuur

Aardse, H. en L. de Leeuw, *Cultuurhistorische verkenning Haven Stad*, Amsterdam 2009
BMA, *Erfgoedagenda Amsterdam 2010-2014*. Amsterdam 2010
Bont, C., de, *Vergeten land, ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1850)*. Wageningen 2008
Brenk, S., van den, B. van Mierlo, B., en W. Waldus, *Inventariserend Veldonderzoek (opwaterfase) Natuurontwikkeling zuidelijke IJmeerkust*. (Periplus Archeomare Rapport 08_A032) Amersfoort, 2008
Brenk, S., van den, P. Boom en W. Waldus, *Inventariserend Veldonderzoek (opwaterfase) IJburg fase 2*. (Periplus Archeomare Rapport 08_A017) Amersfoort, 2008
Brenk, S., van den, P. Boom en W. Waldus, *IJburg fase 2 (Noord-Holland). Inventariserend Veldonderzoek, duikinspecties*. (Periplus Archeomare Rapport 08_A022) Amersfoort, 2008
Deeben, J.H.C., *Handleiding voor de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden 3de generatie*. Amersfoort 2005-2008, 4-10
Heiningen, van, H., *Diepers en delvers. Geschiedenis van de zand- en grindbaggersaars*. Zutphen 1991.
Heijdra, T., *Kadraaiers en Zeekastelen. Geschiedenis van het oostelijke havengebied*. Amsterdam 1993
Hofman, W., *Historische plattegronden van Nederlandse steden, deel 1 Amsterdam*. Alphen aan de Rijn 1978, 26-27
Hogenes, K., *Costeljk Stadswater. Geschiedenis van de Amsterdamse waterhuishouding in vogelvlucht*. Amsterdam 1997
Ketner, F., *Amsterdam en de binnenvaart door Holland in de 15^e eeuw*. 's Gravenhage 1944
Provincie Noord-Holland, *Leidraad Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland. Ontwikkelen met Ruimtelijke Kwaliteit*. Haarlem 2010
Misset, C., *De Haven van Amsterdam. Zeven eeuwen ontwikkeling*. Amsterdam 2009
M. F. Wagenaar, *Amsterdam in Kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*. Ede 1987, 112-115
Stol, T., *Wassend water, dalend land. Geschiedenis van Nederland en het water*. Utrecht 1993
Waldus, W.B., e.a., *Wrak VAL7, Buiten IJ. De opgraving, lichting en het onderzoek van een 16^e-eeuws waterschip*. (ADC Rapport 2064) Amersfoort 2010

Appendix I: Beleidsvarianten

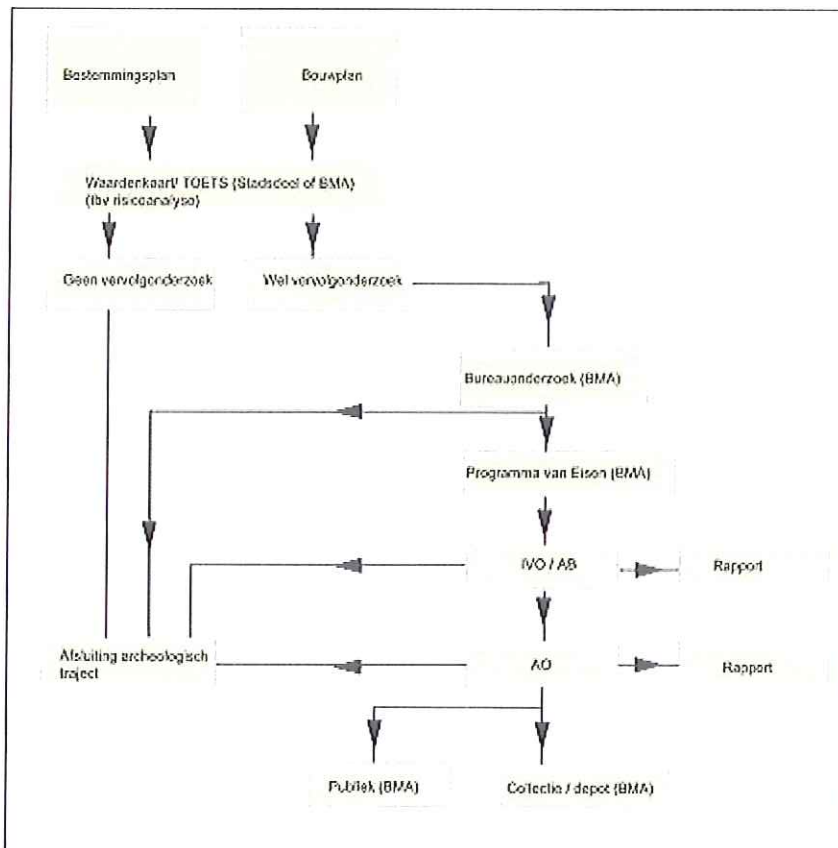
Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 5: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 20ste eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen met een hoge archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn of waren binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de (voormalige) waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m².
- 10: Gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch

veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² of in de oorspronkelijke waterbodern of in het oorspronkelijke maaiveld.

- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels e.d. en gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde van de 19de en in de 20ste eeuw. Hier geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten, 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

Stroomschema archeologie BMA.

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 12-087

Voor akkoord controle proces en waardestelling:

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Datum: 06-08-2012
Status: definitief
Redactie: prof. dr. J.H.G. Gawronski
Tekst: drs. J. van den Dijssel, drs. L. de Leeuw
Cartografie: drs. J. van den Dijssel

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2012
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.